

Łukasiewicz, Juliusz

"Recherches sur la formation de la grande entreprise capitaliste (1815-1848)", Bertrand Gille, Paris 1959 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 53/2, 370-372

1962

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

zasady nie oceniania ich walorów literackich czy naukowych — daje jasny i bezpretensjonalny obraz zagadnienia.

Pierwsza próba przedstawienia dziejów toruńskiego czasopisma, posiadającego znaczenie daleko wykraczające poza zasięg pomorski, nie wypadła w całości pomyślnie. Książka Dunajówny daje cenny dla każdego badacza kultury polskiej omawianego okresu przegląd treści wydawnictwa — nie przynosi wszelako tego, czego można by się spodziewać po monografii o podobnych założeniach. Konsekwentna realizacja węższych planów — przedstawienia pełnej bądź skróconej bibliografii zawartości pisma, zaopatrzonej tylko w merytoryczno-historyczny wstęp i odpowiednie odsyłacze i ustalenia bibliograficzne — pozbawiłaby monografię wielu niedociągnięć i braków w interpretacji materiału.

Ostatnia uwaga ogólna — lekturę książki utrudnia stałe zamieszczanie bezpośrednio w tekście obszernych wyjątków z artykułów w języku i pisowni oryginału. Powołuje to niepotrzebne kłopoty dla czytelników, słabiej znających osiemnastowieczną niemiecką. Większość cytatów nie straciłaby nic na przetłumaczeniu czy ewentualnym streszczeniu w języku polskim. Fragmenty szczególnie cenne, trudne do wiernego oddania przy barokowo-zawilim stylu artykułów gazety, podać można zawsze w brzmieniu oryginalnym — lecz miejsce ich jest stanowczo w przypisach.

Ryszard W. Wołoszyński

Bertrand Gille, *Recherches sur la formation de la grande entreprise capitaliste (1815—1848)*, École Pratique des Hautes Études, VI Section, Centre de Recherches Historiques, Collection: Affaires et Gens d'Affaires, XVII, Paris 1959, s. 165.

Nowa praca B. Gille'a podobnie jak poprzednie¹, dotyczy wielkiego i ważnego zagadnienia — kształtowania się nowego oblicza przemysłu francuskiego i jego przejścia do systemu wielkokapitalistycznego.

Problem formowania się wielkiego przedsiębiorstwa kapitalistycznego w latach 1815—1848 został przedstawiony w pięciu rozdziałach. Rozdział pierwszy nosi tytuł: „Cadres d'une évolution des structure”. Na tym tle autor wyróżnia problemy: techniczny, prawny i ludzki. Przedstawiając problem techniczny B. Gille wskazuje na główne przejawy rewolucji przemysłowej w tym okresie, podkreślając rozpowszechnianie się maszyn parowych, szczególnie szybkie od lat 1822—1826. Autor zwraca uwagę na przodującą rolę Anglii („inżynierowie i ludzie interesu udawali się do Anglii, aby tam wytropić sekrety fabrykacji oraz plany i rysunki maszyn; robotnicy angielscy przechodzili granicę, aby je budować we Francji”, s. 24) i na hamujący wpływ prohibicji eksportu maszyn z tego kraju. Jako bezpośredni wynik postępu technicznego autor przedstawia znaczny spadek cen na artykuły przemysłowe na przykładzie żelaza, przędzy bawełnianej, perkalu i in. Następnie B. Gille w myśl tezy, że „całe przekształcenie struktur ekonomicznych wyraża się w problemie prawnym” (s. 33), kreśli ogólnie rozwój towarzystw akcyjnych, które w tym czasie występowały przede wszystkim w formie spółek komandytowych (w l. 1826—1837 powstało 157 spółek akcyjnych, a 1039 komandytowych). W końcowej partii rozdziału autor przedstawia jak najogólniej trudności w formowaniu się proletariatu francuskiego.

¹ B. Gille, *Les origines de la grande industrie métallurgique en France*, Paris 1947; B. Gille, *La technique sidérurgique et son évolution*, Nancy 1955; B. Gille, *Le banque et le crédit en France de 1815 à 1848*, Paris 1959.

Drugi rozdział jest poświęcony omówieniu zjawisk koncentracji. Autor wyróżnia dwa jej rodzaje: geograficzną wynikającą z przyczyn technicznych oraz częstszą w tych czasach koncentrację tylko przez osobę właściciela — z przyczyn ekonomicznych. Omawia zjawiska koncentracji głównie w metalurgii i górnictwie węglowym, a ponadto w przemyśle tekstylnym i chemicznym oraz w transporcie. Trzeci rozdział przedstawia zjawiska integracji w przemyśle metalurgicznym, tekstylnym i budowy maszyn, który według autora był prawie całkowicie zintegrowany, ponieważ zakłady takie powstawały przy innych zakładach jako warsztaty pomocnicze. W dalszym rozdziale omówione zostały zjawiska współzależności między poszczególnymi przedsiębiorstwami, tj. powstawanie grup i związków finansowych. Autor nakreśla tu stosunkowo szeroko powstanie i rozwój dwóch wielkich grup finansowych: grupy Talbota i grupy „Paryż — Orlean”, a także rozwój kontaktów i związków finansowych.

Ostatni rozdział nosi tytuł „Ugrupowania syndykalne i handlowe”. Omawia on po pierwsze syndykaty, które powstały do walki z konkurencją przemysłu angielskiego i na tle walki o protekcyjną lub liberalną taryfę celną. Często one były w latach trzydziestych, lecz miały tylko przejściową żywotność. W rezultacie rozwoju tych syndykatów powstały w następnym dziesięcioleciu wielkie stowarzyszenia: Stowarzyszenie dla Wolności Wymiany i Stowarzyszenie dla Obrony Pracy Narodowej. Z kolei rozdział zajmuje się deformacją rynku konkurencyjnego, a więc regulowaniem cen (często w transporcie), umowami o podziale rynków oraz tworzeniem wspólnych kantorów sprzedaży (np. w przemyśle szklanym).

Monografia B. Gille została oparta na imponującej bazie źródłowej. Zwraca uwagę wykorzystanie bogatego zasobu archiwaliów prywatnych, znajdujących się zarówno w mikrofilmach lub w depozycie archiwów państwowych, jak i w posiadaniu prywatnym. Zużytkowano oprócz zespołów władz państwowych między innymi archiwalia 7 banków, 9 towarzystw ubezpieczeniowych, 10 towarzystw kolejowych, 19 przedsiębiorstw przemysłowych i 12 handlowych. Autor wykorzystał także dużą ilość źródeł drukowanych.

Dzięki wykorzystaniu tego typu źródeł otrzymaliśmy niezmiernie interesującą monografię, zawierającą wiele nie znanych dotychczas faktów. Autor sugestywnie przedstawia, z wielu szczegółami, powstawanie wielkich przedsiębiorstw kapitalistycznych, a także różnego rodzaju stowarzyszeń i związków ekonomicznych między kapitalistami. Pozwoliło mu to sformułować pewne ogólniejsze wnioski dotyczące cech specyficznych kształtowania się wielkich przedsiębiorstw w poszczególnych gałęziach przemysłu.

Mimo niewątpliwych zalet pracy po jej przeczytaniu pozostaje wyraźny „niedosyt”, który jest rezultatem dwóch zasadniczych braków książki. Po pierwsze posługuje się ona niemal wyłącznie metodą opisową. Otrzymaliśmy w konsekwencji opis koncentracji i integracji dokonującej się w przemyśle i transporcie Francji pokazany na przykładzie kilkudziesięciu faktów. Taka metoda, wypływająca z oparcia się o archiwalia przedsiębiorstw prywatnych (przy stosunkowo słabym wykorzystaniu archiwaliów władz państwowych), musiała okazać się niewystarczająca. Nie możemy mieć pewności, czy rzeczywiście już w badanym okresie przeważa proces koncentracji i integracji produkcji i kapitałów, a tego autor nie mógł udowodnić bez korzystania z metody statystycznej. Problem ten jest związany z drugą zasadniczą wadą pracy Gille'a. Autor, chcąc zbadać powstawanie wielkich przedsiębiorstw kapitalistycznych w latach 1815—1848, poszedł jak się wydaje błędną drogą. Powstanie ich zobaczył tylko w centralizacji kapitałów, a to w formie koncentracji produkcji rozumianej jako skupianie różnych zakładów tej samej gałęzi przemysłu w rękę jednej osoby albo przedsiębiorstwa (s. 47), lub integracji rozumianej

jako pionowa koncentracja produkcji. Jak się wydaje, omawiana i przeceniana przez autora droga była w tym okresie pewnym, może częstym, wyjątkiem od zasadniczej, typowej drogi powstawania wielkich przedsiębiorstw kapitalistycznych, drogą prostej koncentracji kapitału w jednym, poszczególnym zakładzie. Centralizacja kapitału będzie procesem typowym dopiero w następnym okresie. Wydaje się, że tytuł pracy nie w pełni odpowiada treści monografii. Otrzymaliśmy pracę o rozpoczynającym się procesie centralizacji kapitału, jednak bez omówienia zjawisk upadku drobnych przedsiębiorstw. Natomiast o wiele szerszy proces powstawania wielkich przedsiębiorstw oczekuje nadal na opracowanie.

W wyniku tych dwóch zasadniczych nieporozumień również niektóre główne wnioski autora nie są możliwe do przyjęcia. Tak np. praca B. Gille'a sugeruje wbrew rzeczywistości² dużą koncentrację produkcji hutniczej, a mniejszą włókienniczej (s. 40). Produkcji hutniczej autor poświęca przy tym o wiele więcej uwagi niż włókienniczej, gdy niewątpliwie ta druga była o wiele bardziej rozwinięta. Atrakcyjne fuzje przedsiębiorstw metalurgicznych przesłoniły autorowi powstawanie drogą koncentracji kapitału wielkich zakładów bawełnianych, np. alzackich. Równocześnie stwierdzić trzeba, że autor nie analizuje wszystkich gałęzi przemysłu, tak np. brak całego przemysłu rolno-spożywczego. Operuje on głównie przykładami z przemysłu metalurgicznego, co zresztą jest zgodne z jego dotychczasowymi zainteresowaniami.

W rezultacie otrzymaliśmy tylko przyczynek, ale bardzo cenny, rzucający wiele nowego światła na niezmiernie interesujący problem formowania się przedsiębiorstw kapitalistycznych we Francji w pierwszej połowie XIX w.

Juliusz Łukasiewicz

Zbigniew Landau, *Polskie zagraniczne pożyczki państwowe 1918—1926*, Książka i Wiedza, Warszawa 1961, s. 300.

Zbigniew Landau¹ podjął się trudnego zadania odpowiedzi na trzy zasadnicze pytania związane z problematyką pożyczek zagranicznych: 1) dlaczego państwo polskie w okresie 1918—1926 (do maja) dążyło do zaciągnięcia pożyczek zagranicznych; 2) dlaczego zagranica chciała lub nie chciała tych pożyczek udzielać; 3) jakie były następstwa dojścia do skutku lub fiaska transakcji (s. 7). W związku z powyższym wydaje się, że recenzent zmuszony jest wyjaśnić zgodnie ze swoim mniemaniem dwie sprawy. Po pierwsze — ustosunkować się do kwestii zasadności postawionych pytań badawczych, i po drugie — scharakteryzować stan odpowiedzi na wspomniane pytania.

Sformułowanie pytania pierwszego nie budzi zastrzeżeń, ale warto wyjaśnić,

² H. Sée, *La vie économique de la France sous la monarchie censitaire*, Paris 1927, s. 68—80; C. Fohlen, *L'industrie textile au temps du Second Empire*, Paris 1955.

¹ Por. tegoż autora, *Pożyczka tytoniowa*, „Zeszyty Naukowe SGPIS” 1956, nr 3; *Pożyczka dillonowska*, KH LXVI, 1957, nr 3; *Misja Kemmerera w Polsce*, PH XLVIII, 1957, nr 2; *Działalność koncernu Kreugera w Polsce*, PH XLIX, 1958, nr 1; *O niektórych spornych zagadnieniach stosunków polsko-amerykańskich w latach 1918—1920*, KH LXVII, 1958, nr 4; *Aspekty polityczne działalności angielskiej misji doradców finansowych Hiltona Younga w Polsce*, „Zeszyty Naukowe SGPIS” 1958, nr 9; *Pożyczki ulenowskie*, „Najnowsze Dzieje Polski” 1958, nr 1; *Stosunek rządów polskich do pożyczek zagranicznych w latach 1918—1920*, „Biuletyn Instytutu Gospodarstwa Społecznego” 1959, nr 1; *Pierwsza polska pożyczka emisyjna na rynku amerykańskim*, „Zeszyty Naukowe SGPIS” 1958, nr 15; *Gospodarcze i polityczne tło kredytów francuskich dla Polski w latach 1921—1923*, „Sprawy Międzynarodowe” 1959, nr 7—8.